

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том X

**ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ
ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ
МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ**

Випуск 25

Київ – 2013

*Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України
з психології (Постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 1.07.2010)*

Головний редактор

Максименко С.Д., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор.

Редакційна колегія:

Чепелєва Н.В., (заступник головного редактора) дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Моляко В.О.*, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Балл Г.О.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Боришевський М.Й.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Карамушка Л.М.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Смульсон М.Л.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Болтівець С.І.*, доктор психол. наук, професор; *Кокун О.М.*, доктор психол. наук, професор; *Швалб Ю.М.*, доктор психол. наук, професор; *Піроженко Т.О.*, доктор психол. наук, ст. н. с.; *Кісарчук З.Г.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Куценко Г.В.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Семенова Р.О.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Слободяник Н.В.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Чена М.-Л.А.*, канд. психол. наук, ст. н. с.

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. – Том. X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 25. – 736 с.

У збірнику розглядаються найбільш актуальні проблеми загальної, генетичної, медичної психології та психології навчання.

Представлено широкий спектр наукових розробок сучасних українських психологів. Аналізуються проблеми чинників, умов розгортання та труднощів психічного розвитку; питання вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості; обговорюються можливості нових педагогічних та психотерапевтичних підходів.

Збірник адресовано професійним психологам та фахівцям у галузі суміжних наук, студентам психологічних кафедр та всім, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки.

ЗМІСТ

<i>Абдуллаєва І.Б.</i> Персональні чинники розвитку самоефективності підприємців сфери торгівлі	7
<i>Александров Д.О.</i> Загальнотеоретичні засади дослідження особистості працівника ОВС в контексті діяльнісного підходу психології	17
<i>Алексєєва Т.В.</i> Психологічна характеристика освітнього середовища як чинника розвитку відповідальності майбутнього фахівця	26
<i>Барашева Д.Е.</i> Психологическое значение валидности связи четырех сторон идентичности личности	37
<i>Бегеза Л.Є.</i> Теоретична модель адаптації практичних психологів до діяльності у професійно-технічних навчальних закладах	48
<i>Бондаренко Л.О.</i> Феномен соціальних уявлень у сучасній психології	55
<i>Бочелюк В.В.</i> Особливості підготовки майбутніх психологів до роботи з віктимними підлітками	63
<i>Вахнован М.М.</i> Особливості реалізації процесу мислення у мовленні	71
<i>Власова-Чмерук О.</i> Дослідження конкурентних стосунків в контактній групі методами теорії ігор	79
<i>Волженцева И.В.</i> Изучение динамики психических состояний студентов в процессе учебной деятельности	88
<i>Добренко І.А.</i> Соціально-психологічні детермінанти генерації ідей підприємницької діяльності	98
<i>Дробот О.В.</i> Психосемантична теорія свідомості у вітчизняній психології як основа психосемантичного дослідження	110
<i>Дьоміна Г.А.</i> Розвиток емоційної стійкості майбутнього практичного психолога	120
<i>Жуляк Н.В.</i> Особливості підходів до трактування м'язових рухів та їх відчуттів як ланки, що поєднує психічне і фізичне	129
<i>Зеленін В.В.</i> Життєві сценарії як передумова формування стратегій професійної самоактуалізації музикантів-виконавців	138
<i>Злагодох В.В.</i> Методологічні засади дослідження професійної відповідальності пілотів цивільної авіації	156
<i>Івашкевич Е.З.</i> Соціальний інтелект особистості та його складові в структурі загального інтелекту	165

Камінська О.В. Психологічні механізми формування інтернет-адикції	175
Кириченко Р.В. Особливості розвитку креативності майбутніх педагогів	185
Клибанівська Т.М. Генеза поняття психічних станів особистості як психологічна проблема	193
Клименко Н.Г. Головні драйвери та сценарні процеси як чинники формування життєвих сценаріїв сучасних жінок	205
Кондратенко Л.О., Манилова Л.М. Динаміка змін основних показників когнітивного розвитку дітей за останні 25 років (1989-2013)	219
Кордунова Н.О. Мультифакторна структура інтелекту молоді	230
Корнієнко І.О. Проблеми розуміння поняття "стратегії життя особистості"	241
Котова Ю.В. Визначальне значення особливостей людини-оператора в системологічних аспектах створення сучасних інформаційно-управляючих систем	252
Крюкова О.В. Технологія психолого-педагогічного супроводу соціального розвитку особистості у ранньому юнацькому віці	264
Кулаков Р.С. Психологічні особливості функціонального взаємозв'язку самооцінки та рівня домагань у формуванні та розвитку особистості	277
Курилас Н.В. Вплив економічної кризи на виникнення особистісних деформацій у студентської молоді	287
Лукомська С.О., Ножкін А.В. Зв'язок особливостей професійної ідентичності і синдрому емоційного вигорання у лікарів-стоматологів	299
Ляковська І.Л. Ефективність психологічної корекції негативних проявів кризи середнього віку	308
Мар'яненко Л.В. Сприятливі і несприятливі умови розвитку особистісної самодетермінації учнів у процесі навчання	318
Мельничук Т.І. Особливості адаптації дітей у сім'ї усиновителів	331
Мул С.А. Аналіз комунікативно-організаційних схильностей офіцера-прикордонника до діяльності	341
Науменко Н.О., Клименко І.С. Особливості самосвідомості дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю	348
Піроженко Т., Карасьова К., Соловйова Л. Ціннісні орієнтації дитини: тенденції розвитку	356
Потапчук Л.В. Роль професійної мотивації у діяльності сучасного вчителя	369

Ригель О.В. Аналіз цінностей сучасної молоді	378
Романенко О.В. Формування навичок експериментування у студентів-психологів	388
Рудяк І.В. Самооцінка жінок-правоохоронців на різних етапах професіогенезу	397
Сизко Г.І. Психологічні особливості взаємодії педагогів з дітьми з психофізичними порушеннями в умовах інклюзивної освіти	405
Станішевська Ж.Ю. Історико-психологічний аналіз явища внутрішньої психологічної міграції на прикладі польської спільноти в смт. Довбиш	414
Станішевський М.І. Історичні та психологічні особливості формування прихильності Польського населення, що проживало на Житомирщині, до соціалістичних форм суспільних відносин у 20-30 роки ХХ століття	426
Странніков А. Психологічна війна. Роль міфологізації та символічного мислення	440
Слободяник Н.В. Психологічні особливості самодетермінації особистості в умовах розвитку сучасного суспільства	450
Сущинська Т.С. Типи образу "Я" дитини старшого дошкільного віку	459
Тарасенко Н.В. Аналіз стану дослідженості проблеми віктимізації сучасної молоді	466
Терлецька Ю.М. Психічна депривація – порушення нормального функціонування людської психіки	477
Турбан В.В. Проблема егоцентризму в етико-моральному розвитку особистості	486
Філіпович В.М. Розвиток інтелектуальної компетентності особистості в навчальній діяльності	497
Харченко Д.М. Депресія як патогенний фактор психосоматичних розладів	505
Чабан Д.Б. Особливості економічної свідомості студентів у період їх професіоналізації	514
Чалова Н.О. Дисфункціональні сім'ї: поняття та особливості їх створення	525
Чанцева-Коваленко О.М. Психологічні особливості конфліктів у системі родинних відносин "батьки-діти"	540
Черкаський А.В. Психологічна культура керівників як чинник успішності ухвалення управлінських рішень	548
Чудакова О.М. Психологічні особливості та умови становлення творчої особистості молодшого школяра	556

Чухрасва Г.В. Психологічне здоров'я та професійна діяльність співробітників органів внутрішніх справ	572
Шамлян К.М. Вольова організація особистості як диференційно-психологічна проблема	579
Шаркова С.Ф. Про питання поліпшення якості викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах	588
Шатирко Л.О., Кашинцева О.Ю. Психологічні та психотерапевтичні методики: аспекти авторського права	596
Шебанова В.І. Нервова булімія як поглиблення процесу розвитку нервової анорексії	608
Янковчук М.М. Принципи використання освітніх моделей та стратегій для навчання соціально обдарованих підлітків	618
Гейко Є.В. Психологічні особливості становлення цілісності та псевдоцілісності особистості у підлітковому віці	627
Гельбак А.М. Основні протиріччя як джерело розвитку особистості у підлітковому віці	636
Горова О.О. Ціннісне ставлення до професійної діяльності як чинник самореалізації майбутніх архітекторів та будівельників ...	645
Грановська О.Я. Поняття "суб'єктивного сприйняття часу" як складова психічного світу особистості	655
Кіраль А.Й. Психологічні детермінанти правомірної та делінквентної поведінки підлітків	665
Коваль І.А. Ефективність застосування психотерапії у лікуванні соматичних хворих з супутніми психічними розладами	673
Комар Т. Психологічні чинники професійної зрілості сучасного фахівця	682
Міляєва В.Р. Формування цілеспрямованої активності студентів на основі базисних переконань (за результатами діагностики студентів соціономічного типу професій)	692
Нестерук Н.О. Статеві обумовлені особливості поведінкових проявів особистості студентів	702
Павлюх В.В. Особливості дослідження професійної ідентичності у майбутніх практичних психологів	710
Чегі Т.Т. Інтернет – залежність: як соціально-психологічна проблема	720
Чеботова Я.В. Креативність як один із чинників психологічної готовності до діяльності дизайнера	729

5. Познавательные процессы и способности в обучении / под ред. В. Д. Шадрикова. – М. : Просвещение, 1990. – С. 33.

6. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

7. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная, Н. И. Чуприкова. – М. : Томск, 1997. – С. 27; 85.

8. Шапар В. Б. Сучасний глумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2007. – 640 с.

УДК 159.922.8

ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ "СТРАТЕГІЇ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ"

Корнієнко І.О.

У статті розглядаються поняття "стратегій" та "життя" в історичному контексті. Визначено низку термінів, що є спорідненими до поняття "стратегії життя". Здійснено спробу концептуалізації поняття "стратегія життя особистості". Проаналізовано різні точки зору на проблему визначення стратегій життя особистості, подано критичний аналіз.

Ключові слова: стратегія життя особистості, фактори життєвого шляху, стратегії життєвого благополуччя, стратегія, життєві сценарії, життєва форма, життєва позиція, концептуалізація.

В статье рассматриваются понятия "стратегии" и "жизни" в их историческом контексте. Дано определение ряду терминов, которые являются близкими к понятию "стратегия жизни". Проанализированы различные точки зрения на проблемы понимания понятия "стратегии жизни личности", дан их критический анализ.

Ключевые слова: стратегия жизни личности, факторы жизненного пути, стратегии жизненного благополучия, стратегия, жизненный сценарий, форма жизни, жизненная позиция, концептуализация.

The article discusses the concept of "strategy" and "life" in their historical context. The definition of some terms that are close to the concept of "life strategy." Analyzed different perspective on the problem of understanding the concept of "life strategies personality", this critical analysis.

Keywords: strategy a person's life, way of life factors, life welfare strategy, strategy, life script, a form of life, a vital position, conceptualization.

У сучасній суспільній і гуманітарній літературі існує багато понять і категорій, які, з одного боку – легко впізнавані й відомі, а з іншого – їм досить важко дати однозначне й адекватне визначення. Одним з таких понять є стратегія життя особистості. Метою цієї статті є спроба проаналізувати вказане поняття шляхом звернення до історії,

пошуку споріднених понять, а також визначення основних складових стратегій життя особистості, що є необхідним для конкретизації методологічних підходів подальших досліджень. Стратегія стосується розряду найбільш складних інтегральних проявів життя особистості. Вона виражає цілісність життєвого світу людини, її спрямованість у майбутнє і здатність змінювати власне життя відповідно до його запитів. Стратегія життя особистості також належить до числа маловивчених явищ, що не мають чіткого визначення.

Один із дослідників цього феномену Ю.М. Резнік дає відразу кілька визначень. На його думку, стратегію життя особистості можна розглядати як символічно-опосередковані ідеальні утворення, які за своїм впливом виходять за межі свідомості і реалізуються в поведінці людини, її пріоритетах і орієнтирах. В інших роботах він пише про те, що стратегія життя – це динамічна система перспективного орієнтування особистості, яка формується відповідно до конкретного наміру та умов соціокультурного розвитку [8].

На відміну від психологів, що займалися переважно описом структури й механізмів формування стратегій життя особистості, соціологи основний акцент зробили на емпіричному описі різних стратегій життя особистості. У соціології розгляд проблеми дослідження стратегій життя здійснюється в основному в рамках поняття "життєві плани". Під життєвими планами розуміється ідеалізоване відображення майбутнього життєвого шляху, тобто життєві плани – це узагальнене вираження не тільки спрямованості орієнтацій, але й способів та шляхів реалізації очікувань стосовно майбутнього соціального становища. У рамки соціологічних досліджень стратегій життя також потрапляє маса досліджень, пов'язаних з аналізом супутніх понять. Так, наприклад, результати одного з перших радянських соціологічних досліджень, опубліковані ще в 1966 р., були присвячені вивченню життєвих планів молоді. А наприкінці 70-х рр. вітчизняними вченими разом з їхніми західними колегами був реалізований Міжнародний дослідницький проект "Життєві шляхи молоді в соціалістичному суспільстві". Серед соціологічних досліджень життєвих стратегій і перспектив слід виділити роботи дослідницьких груп М.Х. Тітми, яка провела цілу низку досліджень, присвячених динаміці життєвих орієнтацій і перспектив молодого покоління [7].

Інша група соціологів (Г.О. Чередниченко, В.М. Шубкін і ін.) розглядає об'єктивні фактори життєвого шляху молоді (демографічні, соціально-структурні, освітні і т.д.) у їхньому тісному зв'язку з деякими суб'єктивними причинами (свобода вибору професії й місця отримання освіти, їх престиж і значимість в очах молоді, життєві орієнтації й схильності).

М.М. Руткевич і Л.Я. Рубіна досліджували життєві плани молоді з точки зору їх включеності в систему освіти. "Життєві плани, орієнтації молодого покоління, – писали вони, – слід розглядати як суб'єктивний фактор, що пропускається крізь призму інтересів особистості, відображення об'єктивних потреб суспільства й умов існування молоді..." [6].

Поняття "стратегія" до сьогодні продовжує широко використовуватись соціологами в роботах різного рівня й тематики. Розглядаючи й узагальнюючи дані численних і різнопланових досліджень вище зазначеної проблеми як своєрідну емпіричну базу, Ю.М. Резнік вводить такий термін, як "життєві стратегії особистості", і пропонує їх типологію в повсякденному житті людини. Він виділяє низку інституціональних ознак: соціально-економічне становище, спосіб відтворення й трансляції культурних стандартів, систему регуляції й контролю, соціальний характер, професійна етика. У своїй сукупності ці ознаки утворюють комплексний критерій типологізації життєвих стратегій особистості, на підставі якого були запропоновані наступні види "життєвих стратегій особистості": стратегії життєвого благополуччя, стратегії життєвого успіху та стратегії самореалізації [8].

Рецептивна активність є основою стратегії життєвого благополуччя і її аномальних форм – споживчо-накопичувальної, експлуаторсько- паразитарної та ін. Передумовою стратегії життєвого успіху виступає, насамперед, мотиваційна активність, розрахована на суспільне визнання (яскравим прикладом якої може служити підприємництво). Нарешті, для стратегії самореалізації особистості характерна, насамперед, творча ("екзистенціальна") активність, спрямована на створення нових форм життя незалежно від їх зовнішнього визнання (невизнання). Такі типи життєвих стратегій мають, у свою чергу, безліч різновидів та модифікацій. Однак, усіх їх можна звести до проблеми соціального домінування, незалежно від способів його досягнення.

На основі вище зазначеного можна стверджувати, що наявність великої кількості інтерпретацій поняття "стратегія життя", орієнтованих на досягнення різних цілей, відповідає його розгляду й застосуванню в конкретних науках. У сучасній психології поняття "стратегії життя" використовується досить широко, але далеко неоднозначно. Часто відбувається підміна поняття "стратегія життя" іншими визначеннями, що утруднює використання цього поняття й вимагає його подальшої концептуалізації. Для того щоб розібратись у психологічній сутності поняття "стратегії життя", звернемося до поняття "стратегії" й спробуємо розглянути його із принципово різних точок зору в тимчасовій і соціокультурній ретроспективі.

У розумінні основ стратегії, незалежно від її предметної сфери, ми стикаємось з багатозначністю самого терміну "стратегія". Слово "стратегія" походить від грецької комбінації "вести військо" і визначається як "складова частина військового мистецтва, що представляє її вищу область", а також як "мистецтво планування керівництва, засноване на правильних прогнозах і розраховане на перспективу".

Хоча термін "стратегія" виник у Прадавній Греції, у Європі, в тому популярному змісті, який застосовується й сьогодні, його ввів французький військовий аналітик XVIII ст. граф Жубер, вивчаючи військові кампанії Фрідріха Великого. Якщо заглибитись в історію, то можна зробити висновок, що поняття "стратегії" спочатку розвивалось у зв'язку з організацією воєнних дій як особливого роду мистецтва, ремесла і навіть філософії, що припускають маніпулювання великими масами людей у широких просторових і часових масштабах. Для Західної Європи термін "стратегія" був свого роду семантичним нововведенням. Першим, хто звернувся до його сутності, став німецький військовий теоретик Карл фон Клаузевіц. У своєму трактаті "Про війну" він писав, що стратегія – це "застосування операцій з метою війни" [2].

Одне із найбільш широких і найбільш точних визначень стратегії належить Наполеону Бонапарту: "Стратегія – це спосіб використання простору й часу". Існують дані, що джерелом стратегічної думки для Наполеона була перекладена французькими місіонерами з китайської мови робота давньокитайського полководця й філософа Сунь-цзи "Мистецтво війни".

У світі менеджменту, економіки й політики поняття "стратегія" почало використовуватись вже в другій половині XX ст. і було пов'язане з іменем І. Ансоффа. Як пише інший відомий теоретик в області менеджменту Б. Карлофф, поняття стратегії взяте з військового лексикону, де воно позначає планування й втілення в життя політики країни або військово-політичного союзу держав з використанням усіх доступних засобів. Це поняття вживається і в загальному сенсі, позначаючи прийняття широких довгострокових заходів або підходу. Воно ввійшло в лексикон ділового керування, де поступово стало вживатися для позначення того, що раніше називалося політикою, або діловою політикою. Інший відомий сучасний дослідник Т. де Монбріаль пише, що стратегія – це наука (якщо наголос робиться на знанні й методі) або мистецтво (якщо перевага віддається практичному досвіду) про вольові, цілеспрямовані й важко здійснювані людські дії [2].

Як пише далі Т. де Монбріаль, стратегія має на меті додати свідомого й раціонального характеру рішенням, за допомогою яких люди прагнуть об'рунтувати пріоритет певної політики. Слово "політика" в цьому випадку повинно розглядатись в його найбільш широкому вжи-

ванні. Стратегія стосується тільки до цілеспрямованих, вольових й важко здійснюваних людських дій. Будь-яка стратегія припускає здатність мобілізації ресурсів, вкладаючись у психологічну тривалість часу. Російський спеціаліст у сфері політології Є.М. Ожиганов розглядає стратегію як інструмент для досягнення панування.

Отже, аналіз наведених формулювань поняття "стратегія" показує, що так до кінця й не вирішене питання про те, яким чином ті чи інші засоби дозволяють досягти певної мети, що знаменує кінцеву ціль. У контексті використання поняття "стратегія" домінує "військовий акцент", тому ідея взаємодії, хоча вона споконвічно присутня в понятті "стратегія", залишається підлеглою розумінню стратегії як певної "лінії" поведінки або ж певного вибору програми дій. У літературі також не випадково багато плутанини в питанні про співвідношення цілей стратегії й засобів їх досягнення: одні автори віддають пріоритет цілям, інші вважають значущими в першу чергу ресурси, правила або норми окремих дій.

Слід відмітити, що вищевикладене розуміння стратегії відповідає "лінійним" схемам розвитку. Відповідно до цього стратегія розглядається як обрана запропонована програма. Тому стратегія життя особистості усвідомлюється як складова великої суспільної стратегії. Цей варіант стратегії, що утворився в руслі західної наукової думки, має глибоку історичну основу. Щоб краще зрозуміти джерела широко розповсюджених у західній культурі уявлень про стратегію, зробимо невеликий екскурс в історію цього питання. Французький філософ Ф. Жюльєн у своїй роботі на прикладі Прадавньої Греції аналізує західну модель війни й стратегічні підходи, переносючи висновки на суспільство й культуру в цілому. Він пише, що західна, а точніше, європейська стратегічна модель утворилася в давнину й отримала майже завершений вигляд в епоху грецьких міст-держав. В основі цієї моделі лежить концепція військових дій, орієнтована на пряме, лобове зіткнення військ, розташованих у бойовий порядок – фалангу. Атака мала фронтальний характер, і тактика була дуже простою. Результат бою вирішували такі якості воїнів, як мужність, стійкість, фізична сила й особливо згуртованість фаланги на основі військової дисципліни й бойової вичурки. Прослідковується також чіткий зв'язок між фалангою й організацією полісу. Між ними є структурна гомологія: завдяки ідентичності спорядження, рівності позицій (а отже, й ідентичності вимог до поведінки кожного), піхотинці фаланги можуть виступати в ролі "взаємозамінних деталей", що в точності відповідають їх становищу в суспільстві, як громадян у рамках егалітарного політичного ладу. Тому здається, що фаланга, а з нею й уся логіка фронтального протистояння могли б служити концентрованим вираженням шляху, вибраного грецькою куль-

турою, що й став згодом шляхом усього західного світу. Ця "грецька" модель війни не загинула разом із греками, вона існує й сьогодні: заручниками цієї прадавньої спадщини судилося стати американцям у В'єтнамі й Радянському Союзу в Афганістані, коли військові зіштовхнулися з неможливістю нав'язати супротивникові бій позиційного типу.

Західний світ будував плани свого розвитку за цими канонами більш ніж дві тисячі років, і тільки на початку ХХ ст. виникла криза, пов'язана з одномірністю й лінійністю мислення й пізнання, спочатку в сфері природничих наук, а в середині ХХ ст., коли проявилася криза тоталітарних моделей суспільного розвитку, "лінійних" схем історії й відповідних соціальних теорій. Проблема розуміння суб'єкта стратегії й характеру самої стратегії перейшла в інший регістр і виявилася тісно пов'язаною з проблемою соціальних взаємодій, що спричинило пошук нових теоретичних і світоглядних підстав.

Треба відзначити, що в цей же час відбувається більш широке знайомство західного суспільства, а не тільки вузької й досить замкненої групи вчених – знавців Сходу, з деякими уявленнями про стратегії, розповсюдженими на Сході й, у першу чергу, у Китаї. Захід став надолужувати своє відставання від Сходу в головному – у науці про людину. Стосовно проблеми стратегій – це публікації прадавніх китайських трактатів про військові стратегії і література про стратагеми. На підставі цих джерел ми можемо констатувати прямий взаємозв'язок стратегічних принципів, розроблених у рамках китайської традиції, із завданнями, що стосуються стратегій взагалі й стратегій життя особистості зокрема, характерних для сучасного суспільства. Однак і до сьогодні спостерігається поверховий рівень сприйняття цих робіт, а разом з тим, і центральних тем стратегії, які вони виражають. У більшості випадків мова йде про використання ефектних цитат і афоризмів, що повторюються в популярних роботах.

Сучасне суспільство можна розглядати як полісуб'єктне багатомірне утворення, що потерпає від постійних змін, де суб'єкти в їхніх взаємозв'язках і взаємозалежностях реалізують структури соціального буття. Відповідно, реалізація тієї або іншої соціальної стратегії визначається значною мірою її "вбудованістю" у зв'язки суспільства як полісуб'єктного утворення. Тому можливість реалізації стратегії життя з якоїсь однієї соціальної позиції стає усе більш сумнівною. Виникає завдання філолофсько-методологічного об'рунтування стратегії життя як форми проектування й реалізації соціальних взаємодій між багатьма різними суб'єктами. Тобто в сучасному розумінні терміна "стратегія" відбувається зміна акцентів, а саме: на сьогодні "стратегія" – це скоріше не досягнення будь-якою ціною віддаленої й важко досяжної мети,

а вміння розпоряджатися ресурсами стратегічного об'єкта в рамках певних просторово-часових характеристик, закладених у більш широкий контекст, з метою найбільш повного розкриття якостей, властивих цьому об'єкту.

На наш погляд, таке переосмислення принципів стосовно стратегії життя особистості відповідає загальним тенденціям у психолого-методологічних і соціально-філософських описах схем людської діяльності, коли останні розглядаються і як елементи конструювання багатомірного нелінійного соціального буття, і як елементи структур соціального відтворення. У цьому контексті стратегічна організація взаємодій між різними соціальними суб'єктами може тлумачитися як "штучна" форма, що переростає в природний еволюційний рух суспільства. Акценти на "штучності" або "природності" стратегії значною мірою визначаються станом суспільства. Там, де суспільство перебуває у відносно стабільному режимі функціонування, життя особистості не виступає в якості особливої стратегічної проблеми, тому що вона поринає у фундаментальні, стабільні, довгочасні структури суспільства і природно діє в їхньому складі, вирішуючи стратегічні й тактичні завдання старими й перевіреними лінійними методами. Якщо ж суспільство перебуває в критичному або перехідному стані, тобто в стані соціальних змін, то стратегія життя особистості є насущним питанням самовизначення й позиціонування особистості в структурі суспільства і її інтеграції в багатомірні, динамічні структури й процеси суспільного життя.

Проаналізувавши уявлення вчених про поняття "стратегія", звернемося до другого компонента досліджуваного конструкту "стратегія життя особистості" – до сучасних уявлень про поняття життя. Життя – одна з основних тем філософського міркування, яка довгий час залишалася прерогативою не стільки філософії, скільки природознавства й теології. Відомий ряд концепцій походження сутності життя, висунутих теологами й біологами, серед яких можна виділити креаціонізм (у його основі лежить положення про створення світу) і теорію мимовільного, спонтанного самозародження життя.

Звернемося до класичних визначень поняття "життя". Життя – форма існування матерії, що закономірно виникає за певних умов у процесі її розвитку. Живі об'єкти відрізняються від неживих обміном речовин, подразливістю, здатністю до розмноження та росту, активної регуляції свого складу й функцій, пристосованістю до середовища і т.д. Одне з найбільш відомих визначень життя дав Ф. Енгельс: "Життя є способом існування білкових тіл, і цей спосіб існування полягає за своєю суттю в постійному самовідновленні хімічних складових частин цих тіл".

Ч. Дарвін в "Походженні видів" визначив основні закони, що лежать в основі виникнення всіх форм життя, а саме: ріст, відтворення й спадковість, а також мінливість, що залежить від прямої або непрямой дії життєвих умов. Прогресія розмноження настільки висока, що веде до боротьби за життя і як наслідок – природного відбору. У цілому, узагальнення Ч. Дарвіна, зводиться до ще більш загальних законів життя. Це, насамперед, здатність живого організму асимілювати отримані ззовні речовини, тобто перебудовувати їх, уподібнюючи власним структурам. Відтворення собі подібного – ще одна властивість живого організму. Інша цікава особливість живого організму полягає у величезному різноманітті властивостей, що здобуваються структурами живих об'єктів.

Починаючи з ХІХ ст., проблема життя позначила перехід від класичного традиційного трактування цієї проблеми до неокласичної, розробленої в рамках сучасної філософії. Відмовляючись розуміти життя як метафізичний або біологічний момент переходу з одного стану в інший, філософія розглядає життя як процес людського буття. Життя виходить за межі теологічного або натуралістичного плану й вводиться в онтологічний простір.

Однак у роботах різних філософів розуміння життя багатозначне й невизначене, існує безліч різних трактувань. У рамках різних філософських шкіл життя розуміється і в біологічному, і в культурно-історичному, і в космологічному планах. Ф. Ніцше визначав життя як вічний рух, становлення, постійний плин. Розглядаючи всі процеси як фізичного, так і духовного життя через різні модифікації прагнення до влади, він так чи інакше переносить цю проблему в простір культури. Згідно з Ніцше, у результаті тривалого розвитку засобів культури відбувається повна зміна життя суцям, тобто всім стійким.

Виділяючи дві основні галузі утворення стійких культурних норм і положень, таких як наука й мистецтво, Ф. Ніцше говорить про домінування тієї або іншої у різні періоди розвитку культури. У волюнтаризмі первинна життєва реальність виступає у формі волі до влади. Для Ф. Ніцше головними тенденціями життя виступають ріст, підйом та збільшення сили. І як наслідок усього цього – боротьба, основним джерелом і знаряддям якої є воля до влади.

Із психоаналітичної точки зору, життя являє собою взаємодію структурних елементів психіки, принципів розгортання життєдіяльності індивіда, поведінки особистості й навколишнього середовища – суспільства. Психоаналіз, опираючись на гіпотезу про існування області несвідомого, виявляє таку сферу, у надрах якої розгортається особливе життя – маловивчене, проте значуще. З. Фрейд здійснив два описи

основних інстинктів. Він вказав на дві протилежні сили – сексуальну (або, більш загально, еротичну – фізичне задоволення) і агресивну (деструктивну). У більш пізньому й більш загальному описі ці дві сили розглядаються як такі, що підтримують життя й одночасно прагнуть до смерті (або деструкції).

У концепції А. Бергсона життя розглядається як космічний "життєвий порив", що пізнається за аналогією з свідомими, душевними процесами, виходячи із внутрішнього переживання. Відмовляючись як від механістичного, так і від телеологічного еволюціонізму, Бергсон переносить мету еволюції із простору майбутнього в минуле, вбачаючи її у формі вихідного "вибуху", що призводить до розгортання життєвого процесу. У всіх трактуваннях, життя являє собою цілісний процес безперервного творчого становлення, розвитку, що протистоїть механічним та неорганічним утворенням.

Вихідним посиленням бергсоніанства є переконання, що життя є першоосновою всього. Життя самодостатнє. У ньому джерело його ж власної цілеспрямованої активності. Іншими словами, створення світу розглядається як процес розвитку творчої свідомості, якій властивий внутрішній життєвий порив. Життєвим поривом пронизаний увесь світ, жива й нежива природа, суспільство й людська культура.

Життєвий порив розгортається не інакше як у часі. Життя – це тривалість, тобто неподільна множинність, динамічна цілісність. Воно передує поділу матерії й духу, буття й свідомості. Передбачити, у якому саме напрямку буде рухатися життєвий порив, неможливо, тому що він перебуває в постійному пошуку. Тут доречно продовжити згаданий ряд міркувань деякими положеннями з концепції Л.М. Гумільова, який вводить в ужиток новий термін "пасіонарність" (від лат. "passio" – пристрасть) – непереборне внутрішнє прагнення (усвідомлене або частіше неусвідомлене) до діяльності, спрямованої на здійснення певної мети (часто ілюзорної). Пасіонарність має енергетичну природу, пов'язану з нерівномірним розподілом біохімічної енергії живої речовини біосфери. Вона відображаються на поведінці етнічних груп, а ефект, вироблений варіаціями цієї енергії, проявляється як особлива властивість характеру людей. Для такої діяльності необхідною умовою є наявність підвищеної здатності до напруження, а будь-які зусилля живого організму пов'язані з затратами певного виду енергії. Такий вид енергії був відкритий і описаний академіком В.І. Вернадським і названий ним біохімічною енергією живої речовини біосфери. "Речовина біосфери стає активною, збирає й розподіляє отриману у формі випромінювань енергію та перетворює її на вільну енергію в земному середовищі". Саме енергія є основою життя на Землі. Французький філософ Ф. Жюльєн

пише так: "Жити" не має кордонів, які можна було б якось позначити, немає початку й кінця, і якщо в "жити" є дати, то вони задані тільки ззовні. Інакше кажучи, "жити" не має кордонів: "жити" не проживається як якийсь "шлях", у якому масштабі ми б не розглядали це поняття, "жити" не містить у собі кордонів: навіть крайні крапки – народження й смерть – ними не є". "Жити" не піддається метафізичному розумінню, але доступне реалізації та усвідомленню. Це рівнозначне визнанню того, що якщо чиєсь конкретне життя, як про нього розповідають, або моє життя після моєї смерті належить до поняття розтяжного, тобто має довжину й саме по собі, то "жити", як таке, є процесом переходу".

У спробі синтезувати різноманітні погляди на поняття "стратегія" та "життя" сучасні дослідники розглядають феномен через різноманітні когнітивні та поведінкові конструкти. Наприклад, К.О. Абульханова-Славська розглядає поняття "стратегії життя" через соціально-психологічну зрілість особистості, яка проявляється в її умінні об'єднувати власні індивідуальні, статусні, вікові ресурси, особистісні домагання відповідно до вимог суспільства та оточуючих. Саме здатність акумулювати вище перераховані можливості й визначає стратегію життя особистості [1].

Слід зазначити, що поряд з поняттям "стратегії життя особистості" у літературі використовується ще ціла низка близьких за значенням понять. З них, у першу чергу, можна виділити "життєві сценарії". Цей термін широко розповсюджений у психологічній літературі, де під сценарієм зазвичай розуміється план, який людина реалізує в повсякденному житті, не замислюючись над ним. Як пише Ю.М. Резнік, посилаючись на Е. Берна, сценарій -це свого роду внутрішнє табло або екран, на якому відтворюються або конструюються різні епізоди життя. Через цей екран особистість дивиться на світ наче з однієї сторони, проте є й інша сторона, їй недоступна.

Одна з перших концепцій життєвого сценарію була розроблена у психології людської долі Е. Берном. Він писав, що сценарій є способом структурування часу свого життя між першим звуком при народженні та останнім "прощай" на краю могили. Життєвий сценарій відрізняється, насамперед, несвідомим змістом і штучним характером свого походження, проте, при бажанні сценарій можна змінити в результаті прийняття свідомого рішення.

Крім того, у літературі використовуються й такі поняття, як "життєва форма", що розглядається як спосіб задоволення первинних потреб, так і "інститути", "норми встановлення", що регулюють їх спільне життя. Зустрічається ще й таке поняття, як "стиль життя", що трактується, зазвичай, як певний спосіб (характер або тип) життя особистості, що проявляється в особливостях її поведінки, світосприйнятті і взаємодії з іншими

людьми. "Стиль життя" – це природно утворений стійкий порядок життя, який виражається в певній послідовності дій і поведінкових технологій, спрямованих на підтримку й відтворення життєвого процесу.

Крім того, не можна залишити без уваги й такі терміни, як: "життєва позиція", що є способом самовизначення особистості в житті, який формується на основі її життєвих цінностей у відповідності до основних потреб, а також "життєва лінія", що розуміється як реалізація життєвої позиції в часі або її динамічна характеристика. Можна ще згадати й таке поняття, як "місія особистості", що охоплює особисті цілі людини, її життєву філософію і базові життєві настанови. На процес самоідентифікації людини та формування місії впливають мікроструктури особистості, ідентифіковані в термінах "субособистість" та "множинне Я". Адже, як стверджує Х.К. Рамперсад, формування місії особистості ґрунтується на результатах пошуку людиною своєї ідентичності, тобто на самопізнанні. Особиста місія містить у собі те, заради чого людина живе та до чого прагне. Вона відіграє роль своєрідного "етичного компасу", який задає напрямок життя.

У статті здійснено спробу концептуалізації поняття "стратегія життя особистості" за двома напрямками. З одного боку, "стратегія життя" розділяється з такими поняттями, як "життєвий сценарій", "життєвий план", "життєвий шлях", "життєва стратегія" та ін., з іншого – з такими поняттями, як "стратегія", "життя" та "особистість". У результаті чого пропонується розглядати поняття "стратегії життя особистості" з позиції наступних структурних компонентів: наявність стратегічно мислячої особистості; здатність цієї особистості до цілісного сприйняття життя як "життєвого пориву", а не до отождолення життя з досягненням конкретних соціальних цілей, реалізація стратегії життя як просторово-часового керування життєвими ресурсами, виходячи із самоцінності життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – С. 67-71.
2. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф.- М. : Экономика, 1989. – С. 53.
3. Бранский В. П. Социальная синергетика и акмеология / В. П. Бранский, С. Д. Пожарский. – СПб. : Политехника, 2002. – С. 9-12.
4. Келли Дж. Теория личности : психология личных конструктов / Дж. Келли. – СПб. : Речь, 2000. – С. 104.
5. Кемеров В. Е. Стратегия // Социальная философия : словарь / [сост. и ред. Кемеров В. Е., Керимов Т. Х.]. – М. : Академический проект, 2003. – С. 427.

6. Ломов Б. Ф. Проблемы и стратегия психологического исследования / Б. Ф. Ломов.- М. : Наука, 1999.- 204 с.

7. Монбриаль Т. Действие и система мира / Т. Монбриаль. – М. : Московский государственный институт международных отношений (Университет) ; "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2005. – С. 152.

8. Наумова Н. Ф. Жизненная стратегия человека в переходном обществе // Социологический журнал / Н. Ф. Наумова. – М., 1995. – №2. – С. 5-22.

9. Резник Ю. М. Жизненные стратегии личности : поиск альтернатив / Ю. М. Резник, Т. Е. Резник. – М. : Союз, 1995 – С. 124.

УДК 159.9

ВИЗНАЧАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛЮДИНИ-ОПЕРАТОРА В СИСТЕМОЛОГІЧНИХ АСПЕКТАХ СТВОРЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-УПРАВЛЯЮЧИХ СИСТЕМ

Котова Ю.В.

У статті розглядаються питання створення сучасних інформаційно-управляючих систем. Визначаються системологічні аспекти, що представляють значущість при створенні ІУС. Показана актуальність урахування психічних, психофізіологічних і фізичних особливостей людини-оператора в процесі прийняття рішень і здійсненні функцій управління. Висвітлена визначна важливість креативності мислення та зауважена особлива роль інтуїції в діяльності людини-оператора.

Ключові слова: інформаційно-управляючі системи, системологія, людина-оператор, прийняття рішення.

В статье рассматриваются вопросы создания современных информационно-управляющих систем. Определяются системологические аспекты, которые представляют значимость при создании ИУС. Показана актуальность учета психических, психофизиологических и физических особенностей человека-оператора в процессе принятия решений и осуществлении функций управления. Освещена выдающаяся важность креативности мышления и отмечена особая роль интуиции в деятельности человека-оператора.

Ключевые слова: информационно-управляющие системы, системология, человек-оператор, принятие решения.

The article contains important questions of creation the modern informative-managing systems. Also in the article determined systemological aspects, which are presenting a great significance at the creation of the IMS.